

bilgilere göre çeşitli Türk devletlerinde, gerek Müslümanlığın kabulünden önce gerekse müslüman oluşlarından sonra bir unvan olarak kullanılmıştır.

Altay dilleriyle uğraşan ilim adamları beg unvanı ile *begi* (Moğol), *bögin* (Jüçen) ve *beyle* (Mancu) unvanları arasında kesin bir münasebet bulunduğunu söylerler. E. Blochet'den W. Kotwicz'e kadar çeşitli dilcilerin bunun Çinliler'deki *pek* unvanından alındığını iddia etmelerine karşılık, Sâsânî hükümdarlarına verilen *baga* yani "tanrı" kelimesinden alınmış olması ihtimalini ileri sürenler de vardır. Menşei ne olursa olsun bu unvanın önce Türkler tarafından kullanıldığı, diğer Altay kavimlerinin de büyük bir ihtimalle bunu Türkler'den aldıkları söylenebilir.

Kelime Göktürkler devrinde kabile veya çeşitli kabilelerden meydana gelmiş daha büyük toplulukların başında bulunanların taşıdıkları bir unvan olup han veya kağan unvanından daha aşağıdır. Kırgızlar'ın reisi Barsbay'a Göktürk hükümdarı tarafından kağan unvanının verilmesi de bu görüşü doğrular. Orhun kitâbelerinde bu mefhum asiller sınıfını ifade etmektedir. Hükümdar ailesine mensup prensler bu zümreye girdikleri gibi herhangi bir nüfuz ve yetki sahibi olan memurlar da bu unvanı alırlar. Proto Bulgarlar, Uygurlar ve Hazarlar'da da bu unvanın mevcut olduğu bilinmektedir.

Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra da bu unvan yaklaşık aynı mefhumları koruyarak devam etmiştir. Karahanlı Devleti'nin büyük memurları da bu unvanı taşıyordu (Semerkant Hükümdarı Ali Tegin'in kethüdâsı Mahmud Beg gibi). Selçuklu İmparatorluğu'nu kuran ilk Oğuz reisleri de önceleri sadece beg unvanına sahiptiler (Tuğrul Beg gibi). XI ve XII. yüzyıllarda Oğuz ve Karluk kabile reisleri de beg (Lâçin Beg, Tütü Beg) unvanını taşıyorlardı. XI. yüzyılda Karahanlılar'da görülen *begeç* unvanı da (*Divânü lügâti't-Türk*, I, 297 vd.) *begin* küçültmeli şeklidir.

Büyük Selçuklular'dan itibaren çeşitli Türk devletlerinde beg unvanı Arapça "emîr" karşılığı olarak kullanılmıştır; "emîrül-cüyüş" yerine "cüyüş begi", "emîrül-ümerâ" yerine "beglerbegi" gibi. İlhanlılar ve Altın Orda'da konuşma dilinin resmî dil üzerindeki tesiri daha da

artmış ve emîr karşılığı beg daha çok kullanılır olmuştur (ulus begi, tümen begi, min begi, yüz begi ve on begi gibi).

Birtakım küçük Türk sülâlelerine mensup hükümdarlar ve prensler daha çok emîr ve beg unvanlarını kullanmışlardır. Osmanlılar'ın ilk hükümdarları, Anadolu beylikleri (meselâ Aydınoğulları'nda sülâlenin büyük reisine "ulu beg" denilmesi gibi), Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarları da hep beg unvanını taşımışlardır. XIV. yüzyılda Celâyirîler'in, hatta Cengiz soyuna mensup olan Timur'un bile emîr veya beg unvanını tercih ettikleri görülmektedir. XV. yüzyılda Timur-lular da aynı geleneği devam ettirmişlerdir. Beg kelimesi unvan olarak daima ismin sonuna geldiği halde bunun yerine Arapça'sı kullanıldığı zaman başa getirilmiş (Ali Şîr Beg gibi veya Mîr Ali Şîr), ancak birleşik özel isim olunca ismin başına getirilmiştir (Beg Tegin, Beg Timur gibi).

Hint yarımadasında Türk-Moğol neslinden gelenler asalet gereği isimlerinin sonuna beg kelimesini eklerler. Bunun müennesi de Hindistan-Türk saraylarında *begüm* olarak geçer. Bununla birlikte beg kelimesinin kadın isimlerinde de kullanıldığı görülür (İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'nun kızı Satı Beg Han gibi).

Beg unvanı Safevîler devrinde eski önemini kaybetti. Safevî hükümdarları "şah" unvanını kullandıklarından yalnız kabile reisleri ve yüksek memurlar beg unvanını taşımaya başladılar. Devletin ileri gelenlerine ise önce "sultan" ve onun da üstünde olarak "han" unvanları verilmeye başlandı. Beylerbeyi unvanı gerek Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar'da, gerekse Osmanlılar'da önemini uzun süre korudu. XIX. yüzyılda "devlet müteahhidi" mânasına gelen *beylikçi* kelimesi, sadâret dairesinin büyük memuriyeti olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.

II. Meşrutîyet'ten sonra orduda binbaşı ile miralay (albay) rütbesi arasında görev yapan subaylar bey unvanı ile anılırdı. Cumhuriyet devrinde 26 Kasım 1934 tarih ve 5290 sayılı kanun gereğince çeşitli unvanlar gibi bey unvanı da kaldırılmıştır. Bununla birlikte konuşma ve yazışmalarda bey kelimesi bugün de kullanılmaktadır.

Bey kelimesi Osmanlı hâkimiyetinden sonra çeşitli Balkan dillerine de girmiş

tir. XIX. yüzyılda İran'da Kaçarlar Devleti'nin askerî teşkilâtında da *big-zâde* unvanını taşıyan bir kısım subaylar yüksek ailelere mensup oldukları için bu unvanı almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA:

Divânü lügâti't-Türk, I, 297 vd.; Doerfer, *TMEN*, II, 377-379, 389-413; Räsänen, *Versuch*, s. 67; Clauson, *Dictionary*, s. 322-323; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhaki, *Târîh*, Tahran 1309 hş., I, 420; K. Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprung*, Heidelberg 1927, s. 24; C. Brockelmann, *Hofsprache in Altürkestan*, Verzameling van Opstellen 1929, s. 223; Gy. Németh, *A Honfoglaló Magyarországon Kialakulása*, Budapest 1930, s. 212; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (nşr. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1981, s. 46-54; a.mlf., "Bey", *İA*, II, 579-581; K. Kadlec, *Introduction à l'étude Comparative de l'histoire des Peuples slaves*, Paris 1933, s. 68; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, Leningrad 1934; A. Belin, "Notice sur les Chrestomathies Orientales", *JA*, sy. 2 (1842), s. 38; E. Blochet, "Introduction à l'histoire des Mongols", *GMS*, XII (1910), s. 92; W. Kotwicz, "Contributions aux études altaïques", *A. B. Collectanea Orientalia*, Vilno 1920, nr. 2, s. 38-54; Ch. Samaran, "Bay", *EI*² (İng.), I, 1110-1111; L. Bazin — H. Bowen, "Beg or Bey", *a.e.*, I, 1159.

ORHAN F. KÖPRÜLÜ

BEY

Tunus'ta XVII. yüzyıl başlarından
1957'ye kadar hüküm süren
mahallî valilerin unvanı.

Tunus XVI. yüzyılda, artık iyice zayıflayan Hafsî hânedanı zamanında İspanyollar tarafından işgal edildi. Bunun üzerine İslâm dünyasını temsil eden Osmanlı Devleti 1574'te Vezir Koca Sinan Paşa serdarlığında ve Kılıç Ali Paşa kumandasında bir donanma göndererek Tunus'u İslâm birliğine dahil etti. Böylece Kuzey Afrika'nın bu bölgesi ikinci bir Endülüs olmaktan kurtarıldı. Sinan Paşa İstanbul'a dönerken Tunus'ta 4000 yeniçeri bıraktı. Her 100 yeniçerinin başında bir bölükbaşı bulunuyordu. Bu bölükbaşılar Tunus divanının tabii üyesi idiler. Tunus eyaletinin başına beylerbeyi olarak Koca Haydar Paşa, Tunus için sancak beyi sayılabilecek emîrül-evtânîliğe da Ramazan Bey tayin edildi. Emîrül-evtânînin başlıca görevi taşrada asayiş sağlaması ve vergileri toplamaktı.

Osmanlı devlet merkezinden çok uzak olan Tunus'ta kendi başlarına kalan bö-

lükbaşılardan, emirleri altındaki yeniçerilere çok sert davranmaları ve keyfî hareketleri yüzünden bir cuma günü divan toplantısını basan yeniçeriler bütün bölükbaşılardan öldürdüler (Ekim 1591). O sırada Tunus valisi bulunan Hüseyin Paşa da onlarla başa çıkamadı. Bu isyandan sonra yeniçeriler "dayı" denilen liderlerin etrafında çeşitli gruplara ayrıldılar ve böylece Tunus'ta idare fiilen dayıların eline geçti. 1610-1637 yılları arasında Tunus dayısı olan Yûsuf Dayı, emîrül-evtân olan Ramazan Bey'i işlerin başına geçirdi; bu beyin 1613'te ölümü üzerine de onun Korsika asıllı kölesi Murad'ı bey yaptı.

Zamanla Tunus'ta nüfuzunu arttıran ve İstanbul'a armağanlar göndererek paşalık isteyen Murad'a 1631'de bu unvan verildi. Yûsuf Dayı'nın 1637'de ölümünden sonra Tunus'ta hâkimiyetin yavaş yavaş beylere geçmeye başlaması onun zamanında oldu. XVIII. yüzyıl başlarına kadar hükümler olan Muradoğulları ailesinden sonra beylik 1705'ten itibaren Hüseyin Bey'in soyundan gelenlerin eline geçti.

26 Nisan 1861 tarihli Tunus kararnâmesine göre beylik hakkı Hüseyin hânedanının en yaşlı üyesine aitti. Tunus beyliğine geçiş sırasında önce devlet ileri gelenleri ve ailenin yakınları, sonra da halk için olmak üzere iki tören yapıldı. Aynı kararnâmede beyin Tunus'un ve bey ailesinin başkanı olduğu, kendisine herkesin itaat etmesi gerektiği belirtiliyordu. Tunus'ta para bey adına basılırdı. Bey Tunus adliyesinin mahkûm ettiği kimseleri affetme yetkisine de sahipti. Her perşembe toplanan "mühür merasimi"nde hükûmet kararnâmelerini kendi mührüyle onaylar ve yürürlüğe koyardı.

Beyin taşınmış olduğu unvanlar onun yetki ve hâkimiyetini ifade eden birtakım ibareler ihtiva ediyordu. Resmî belgelerde bey için "seyyidünâ, mevlânâ, paşa bey, sâhibül-memleketi't-Tûnisîye..." hitapları kullanılırdı. Bu unvanlar kısmen Hafsî hânedanından, kısmen de XVIII. yüzyıldan kalmıştı.

Hüseyin ailesinin hâkimiyeti 1881'de Fransızlar'ın Tunus'u işgalinden sonra sadece isimden ibaret kaldı. 1957'de bağımsız Tunus Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla da beylik dönemi tarihe karıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 17, 21, 23, 24; BA, HH, nr. 22558D, 22558E, 27144, 48761; İbn Ebû Dînâr, *el-Mûnis ft aḥbârî lfrîkıyye ve Tûnis*, Tunus 1350, s. 179-246; Hüseyin Hoca, *Beşâ'ıru ehli'l-îmân bi-fütûḥâtî Âli 'Osmân*, Tunus Ahmediye Ktp., nr. 6554, tür.yer.; a.mlf., *Ẓeylû Beşâ'ıri ehli'l-îmân bi-fütûḥâtî Âli 'Osmân*, Tunus 1326, s. 3 vd.; İbn Ebû'd-Dıyâf, *liḥâfû ehli'z-zamân bi-aḥbârî mülûkî Tûnis ve 'ahdi'l-emân*, Tunus 1964-65, II, 28; III, 193; Muhammed Sagîr b. Yûsuf, *el-Maşra 'u'l-melek ft salṭanaṭi evlâdi Âli Türkî*, Tunus Ahmediye Ktp., nr. 6557, vr. 4^p-148^p; Hammûde b. Abdülazîz, *el-Kitâbü'l-Bâşî*, Tunus Ahmediye Ktp., nr. 6553, I, vr. 4^b-53^p; Muhammed es-Serrâc, *el-Hulâşâtü's-Sündûsiyye ft aḥbârî't-Tânisiyye*, Tunus Ahmediye Ktp., nr. 4968, II, vr. 110^a vd.; III, vr. 3^a vd.; Muhammed es-Senûsî, *Mûsâmerâtü'z-ẓarîf bi-hüsnî't-tarîf*, Tunus 1926, s. 35-54; Aziz Samih, *Şimâli Afrika'da Türkler*, İstanbul 1937, II, 125 vd., 150 vd.; Muhammed b. el-Hoca, *Şaḥâhât min târiḫi Tûnis* (nşr. Hammâdi es-Sâhilî — Cîlânî b. Yahyâ), Beyrut 1986, s. 57-65; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tunus'un 1881'de Fransa Tarafından İşgaline Kadar Burada Vâililik Eden Hüseyin Ailesi", *TTK Belleten*, XVIII/72 (1954), s. 545-580; Robert Mantran, "L'Evolution des relations entre la Tunisie et l'Empire Ottoman du XVIe au XIXe siècle", *Cahiers du Tunisie*, sy. 26-27, Tunus 1959, s. 319-333; Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayıardan Beylere Geçiş", *ACİFD*, XV (1967), s. 173-186; R. Brunschvig, "Tunus", *IA*, XII/2, s. 76-79; Ch. Samaran, "Bay", *El²* (Fr.), I, 1114; a.mlf., "Bây", *İDMİ*, IV, 1-2.

MEHMET MAKSUDOĞLU

BEY'

(البیح)

Mülkiyeti nakleden akidlerin en yaygın olanı, satın akdi.

Giriş. Sözlükte "mübâdele" anlamına gelen bey' (çoğulu büyü), genelde alışveriş ve ticareti, İslâm hukuku terimi olarak da satın akdini ifade eder. Arapça'da bey' ile eş anlamlı olan şîrâ hem satın alma hem de satma anlamlarını ifade etmekle birlikte satımı ifadede bey'in, satın almada ise şîrânın kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

İslâm'ın doğuşu sırasında Mekke şehri Arap yarımadasının merkezi görünümünde olup yoğun bir ticarî faaliyete sahne teşkil ediyordu. Mekkeli Araplar arasında faizli işlemler, hür iradeyi tam yansıtmayan, hile ve kumarla karışık sembolik hareketlere dayanan alışverişler, büyük ölçüde risk ve aldanmanın bulunduğu ticarî muameleler oldukça yaygındı. Kur'an ticarî ilişkilerde karşılıklı rızâyı esas almak ve bunun bulunmadığı işlemleri gayri meşrû saymak suretiyle (bk. en-Nisâ 4/29) Câhiliye dönemi-

nin bu alışveriş türlerini ilke olarak reddetmiş, Hz. Peygamber'in sünnetinde konu daha da açıklığa kavuşturulmuş ve neticede ticarî işlemleriyle bütün borç münasebetleri sağlıklı bir zemin ve yapıya kavuşturulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de bey', teknik bir terim ve akid olmaktan çok bütün ticarî işlemleri kapsayabilen genel bir anlama sahiptir. Kur'an, Mekke'deki ticarî hayatın etkisi altında kaldığı için değil (krş. *El²* [İng.], I, 1111), insanlığın ticarî işlemlerini genelde alışveriş simgelediği ve dünyevî kazancı tek hedef kabul edenleri uyurup onlara gerçek kazancı göstermeyi amaçladığı için sık sık alışveriş konusuna temas etmiştir. Diğer taraftan Kur'an ahiret hayatında alışverişin söz konusu olamayacağını bildirmekte (el-Bakara 2/254; İbrâhim 14/31), insanlar arasında çok yaygın olan bu muamelelerin onları Allah'ı hatırlamaktan alıkoy-mamasını istemektedir (en-Nûr 24/37). Cuma ezanının okunmasıyla alışverişin bırakılıp namaza gidilmesini emretmekte (el-Cum'a 62/9), Allah Teâlâ'nın, kendi yolunda savaşanların canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almış olduğunu bildirmekte ve müminleri bu alışverişlerden dolayı kutlamaktadır (et-Tevbe 9/111). Kur'an-ı Kerim'de faizi de bir nevi alışveriş sayanlara cevap olarak Allah'ın alışverişi helâl, faizi ise haram kıldığı bildirilirken (el-Bakara 2/275) yine bey' genel anlamıyla ticarî işlemler karşılığında kullanılmıştır. Bey'in eş anlamlısı olan şîrâ ile aynı kökten türeyen iştirâ kelimeleri de genellikle lugat anlamına uygun olarak "mübâdele" mânasına alınmıştır (bk. el-Bakara 2/16, 86, 90, 175, 207; Âl-i İmrân 3/177; el-Mâide 5/44; et-Tevbe 9/111).

Kur'an'ın alışverişlerde şahit bulundurmayı emreden hükmü (el-Bakara 2/282), İslâm hukukçularının çoğunluğu tarafından, biraz da mevcut şartların tabii sonucu olarak kesin bir emir değil de tavsiye (nedb) mahiyetinde anlaşılmıştır. Kur'an'da ahde vefâ emredilirken çok defa dünyevî akid ve sözleşmelere bağlılığı da kapsayacak şekilde genel bir anlatım tarzı benimsenmiştir (el-Bakara 2/177; en-Nahl 16/91; el-İsrâ 17/34; el-Mû'minûn 23/8; el-Meâric 70/32). Ayrıca akidlere riayet edilmesi istenmiş (el-Mâide 5/1), ölçü ve tartıda hile yapanlar şiddetle kınanmış (el-Mutaffifin 83/1-3; Hûd 11/85), aldatma, haksızlık, yalan gibi kötü davranışlar yasaklanmış